

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020. I. évfolyam, 2. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

SZABÓ GÁBOR¹

A GLOBÁLIS PIAC SZABÁLYAI ÉS AZ EMBERI JOGI NORMÁK

A WTO ALAPELVEINEK EMBERI JOGI ALAPÚ KRITIKÁJA

ABSZTRAKT

A tanulmány a modern kori emberi jogi eszme és a nemzetközi kereskedelmi jog egymástól elszigetelt fejlődését mutatja be, majd azt vizsgálja, hogyan értelmezi át a WTO az emberi jogok eredendően teljesen más tartalmú alapelveit (a Marrakeshi Egyezmény utalást sem tesz az emberi jogokra), mint például a diszkrimináció-tilalom, vagy a tulajdonlás szabadsága. Kitérek továbbá a jogérvényesítés lehetőségei között mutatkozó eltérésekre, a lefelé licitáló verseny problémájára, illetve a nemzetközi szabadalmi jogvédelem negatív emberi jogi hatásaira. A problémák közti szelekció nem önkényes, hanem az emberi jogok szempontjából leginkább neuralgikus kérdések összefoglalása.

Kulcsszavak: *Globalizáció, emberi jogok, Kereskedelmi Világszervezet, lefelé licitáló verseny, nemzetközi szabadalmi jogvédelem*

Bevezetés

A szabad piac nem feltétlenül méltányos. A nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi intézmények elsősorban a domináns államok és a hozzájuk kötődő cégek érdekeit szolgálják, ami nem ritkán ellentétes az emberi jogok eszményével. A gazdasági-kereskedelmi globalizáció „felülről-lefelé” működő modellje gyakran ütközik az emberi jogok „alulról-felfelé” történő érdekartikulációs kívánalmaival (Falk, 1993). A „felülről-lefelé” zajló globalizáció a multinacionális cégek, a nemzetközi

---

¹ Tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti- és Társadalomelméleti Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.02.03

gazdasági szerveződések által meghatározott folyamat, és a gazdasági nagyhatalmak közötti együttműködés, vagy érdekharc áll a háttérben (McCorquodale – Fairbrother, 1999: 128). Ebben az esetben helyi közösségek érdekei és emberi jogai forognak kockán, vagy esnek áldozatul a nemzetközi üzleti érdekeknek, nagyvállalati visszaéléseknek. Az „alulról-felfelé” dinamikával jellemezhető modell ezzel szemben a helyi közösségek (pl. az őslakosok mozgalmi) széles körű részvétele, a nem kormányzati szervek, a civil társadalom erősödése mentén formálódik. A korlátlan szabad piac csak akkor lehetne kompatibilis az emberi jogokkal, ha legalább annyira méltányos lenne, mint amennyire szabad. Ez pedig gordiuszi csomónak tűnik.

A tizennyolcadik században, a még messze nem globális piacok hatásáról Montesquieu így írt: „A piac szellemének beköszöntével eltűnnek a tradicionális világ olyan jellegzetességei, mint az idegenekkel szembeni ellenségesség” (Montesquieu, 1748: 20.2-2:10). Sajnos ezt az állítást nem igazolta a legutóbbi három évtized piaci globalizációja, viszont igazolta azt az aszimmetriát, hogy a javak, befektetések (a tőke) nemzetközi mobilitásának elképesztő növekedését meg sem közelítheti az emberek nemzetközi mobilitása. A „piac szelleme” globális szinten beköszöntött, de az idegenellenesség maradt, a kiszolgáltatottak, a jogukat érvényesíteni nem tudók tömegei, a lakóhelyükről elvándorolni kényszerülők úgyszintén. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az igazságosan (fairmódon, az emberi jogi és a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos normákkal összhangban) szabályozott globális piac komoly lehetőség lehet az emberi jogok előmozdítása terén, akkor számot kell vetnünk azokkal a súlyos problémákkal, melyek jelenleg a globális piacot jellemzik.

A világpiac jelenlegi strukturális alapjainak megváltoztatása nélkül - nem protekcionista bezárkózással, ez eddig sehol sem jelentett valódi gyógyírt - súlyos környezeti károkozásokkal és emberi jogi sérelmekkel kell szembenéznünk. Jelen tanulmány ennek igazolása érdekében a fent említett problémák közül emel ki olyanokat, amelyek elsősorban a Kereskedelmi Világszervezet (továbbiakban WTO) alapelveiből következnek, és tipikusan jellemzik az elmúlt néhány évtized és napjaink konfliktusait az emberi jogi értékek és a világpiac WTO (és más szervezetek) által favorizált működése között. A tanulmány a modern kori emberi jogi eszme és a nemzetközi kereskedelmi jog genezisében tapasztalható hasonlóságok bemutatásával kezdődik. Ez után arra fókuszál, hogy a két jogág később egymástól elszigetelten fejlődött tovább, majd azt vizsgálja, hogyan értelmezi át a WTO az emberi jogok eredendően teljesen más tartalmú alapelveit, mint például a használati értéktől független tulajdonlás szabadsága, vagy a

diszkrimináció tilalom. Kitérek továbbá a jogérvényesítés lehetőségei között mutatkozó eltérésekre, a lefelé licitáló verseny problémájára, illetve a nemzetközi szabadalmi jogvédelem negatív emberi jogi hatásaira. A problémák közti szelekció nem önkényes, hanem az emberi jogok szempontjából leginkább neuralgikus kérdések összefoglalása.

Upendra Baxi szerint paradigmaváltás történt az emberi jogok terén, ami az ezredforduló körül vált egyértelművé. A gazdasági globalizáció szerinte kiforgatta eredeti jelentésükből az emberi jogokat, a bennük rejlő alapvető erkölcsi értékeket kilúgozta és önkényesen saját szolgálatába állította, és egy olyan furcsa képződményt szült, melynek a „piacbarát emberi jogok” nevet adták. Röviden, az egyetemes emberi jogok az emberi méltóság és jólét előmozdításáról, különösen a társadalmi, gazdasági, civilizációs szempontból sérülékeny csoportok biztonságának és jólétének növeléséről szóltak. Az új emberi jogi paradigma ezzel szemben a globális tőke jogait védelmezi úgy, hogy a multinacionális cégek „jólétének” biztosítása a valóságosan létező emberi közösségek és egyének emberi jogainak súlyos, ismétlődő megsértésével jár együtt (Baxi, 2006: 273). Mindezt persze Baxi az emberi jogi rezsimre érti, és továbbra is ígéretes lehetőséget lát az alulról felfelé szerveződő mozgalmak és nyomásgyakorlás (*grassroot movements and bottom up pressures*) erőiben.

A „határok nélküli világ” eszménye mögött gyakran felsejlik a globális tőke érdeke és mohósága, akkor is, ha a kegyetlen és elnyomó hatalmaknak kiszolgáltatott tömegek számára nagyon is határok közé szorított marad a világ, csak a tőke számára válik nyitottá. Myanmar nyitott lett az Uncoal előtt, de nem lett az oly sok éven keresztül Aung Szan Szú Kji számára, India nyitott lett a Union Carbide és a Monsanto előtt, de például elmulasztotta méltányosan kompenzálni a Union Carbide bhopáli katasztrófája által érintett tömegeket, a nigériai Ogoniföld nyitott lett a Shell előtt, de a Ken Saro Wiwa vezette emberi jogi mozgalom számos tagjának temetőjévé vált (Uo., 288).

Párhuzamosságok és eltérések

Az első generációs emberi jogok (mindenekelőtt a polgári szabadságjogok) és a nemzetközi kereskedelmi jog kibontakozásának politikai-filozófiai háttere hasonló, olykor azonos; ez nem más, mint a klasszikus liberalizmus (azon belül is a szabad piac legelszántabb védelmezőjeként ismert „manchesteri” változatától kezdve a későbbi számos változatban megjelenő szabadpiaci elméletekig). A gazdasági liberalizmus nem a szabályozatlan piac mellett érvel, hanem a piac

nemzetközi szabályrendszerének kifejlesztése mellett, szemben az állami protekcionizmus különféle formái mellett érvelőkkel. A gazdasági liberalizmus egyik tipikus céltáblája a merkantilista gazdaságpolitika volt, amely állami szubvenciókon és magas vámokon keresztül kívánta ösztönözni az exportot, mely a merkantilisták szerint a legjobb út a gazdasági növekedés felé. Olyan jelentős gondolkodók, mint Adam Smith, David Hume, ezzel szemben azt állították, hogy az állam ilyen erőteljes beavatkozása a gazdasági-kereskedelmi folyamatokba torzító hatású, és semmi esetre sem a gazdasági optimumot szolgálja.² Az ő érvelésüket viszi tovább David Ricardo, aki a komparatív előnyök tanának kidolgozásával nagyban járult hozzá a termelés egyre erőteljesebb specializációjához, valamint az egyes termelési folyamatok földrajzi szétterítésének kivitelezéséhez.

A nemzetközi kereskedelmi jog legújabb kori története számos *de lege ferenda* iránymutatást tartalmaz, olykor a tételes jogban is megjelenő alapelvként arról, hogy a piacok nemzetközi liberalizációja a legjobb eszköz, ami hozzájárulhat „az életszínvonal emeléséhez, a teljes foglalkoztatottsághoz, és a reáljövedelmek egyenletes növekedéséhez” (Tomuschat, 2003: 51). Mindezek alapján azt a könnyelmű következtetést vonhatnánk le, hogy a nemzetközi kereskedelmi jog betűje és szelleme, valamint az egyetemes emberi jogok eszméje és tételes joga jelentős átfedést mutatnak. Vajon igazolható-e ez a következtetés? Látszólag mindkét jogág az emberi kiteljesedés, a jólét és a létbiztonság előmozdítása mellett áll. A továbbiakban ennek az állításnak az erőteljes kritikai felülvizsgálatára tesztek kísérletet.

Howse és M. wa Mutua arra a következtetésre jutnak, hogy a nemzetközi kereskedelmi jogot és az nemzetközi (egyetemes) emberi jogok jogát egyaránt magasan fejlett jogrendszerekben kodifikálták először, a második világháborút követő kormányközi tárgyalások eredményeként. Ugyanakkor a két jogág egymástól „fényes elszigeteltségben” fejlődött tovább. Szerintük mindkét jogág szűkíti a kormányzatok belpolitikai mozgásterét, ugyanakkor a két jogág közötti ellentmondásra sokáig kevesen kérdeztek rá (Howse – Mutua, 2000). A helyzet

---

² Lásd pl. Smith (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*. Book five. Chapter II. Article IV. Edinburgh. Ebben az írásában Smith többek között azt fejt ki, hogy a piaci liberalizáció nem feltétlenül kell, hogy a reciprocitás elve szerint működjön az érintett országok gazdasági előnyét biztosítandó.

éppen a WTO megalakulása utáni (1995-2005) első évtizedben változott jelentősen.

Kézenfekvő a WTO céljait, alapelveit, szabályait, működését vizsgálni a téma kibontása során, ugyanakkor a két másik nemzetközi (globális) gazdasági-pénzügyi intézmény a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank működése –ami természetesen a kereskedelmi jogon messze túlnyúlik – sem kerülheti el figyelmünket. Utóbbiakkal azonban jelen dolgozat részletesen nem foglalkozik.

A WTO korábbi (2005-2013) általános igazgatója, Pascal Lamy szerint a kereskedelmi szabályok, beleértve a WTO szabályait, ugyanazokon az értékeken alapulnak, mint az emberi jogok. Ezek az ő értelmezésében így hangzanak: „Az egyéni szabadság és felelősség, a diszkrimináció-tilalom, a jog uralma és a jólét előmozdítása az egyének békés együttműködésén keresztül” (Lamy, 2010).³

Általános elméleti megjegyzések a szabadságjogokkal, különösen a tulajdon szabadságával kapcsolatban

Amit a nemzetközi kereskedelmi jogban, különösen a WTO-hoz kapcsolódó forrásokban találhatunk a szabadságjogokról meglehetősen egyoldalú értelmezésre utal. Ezek a szabályok ugyanis az exportőrök, a befektetők tulajdonukhoz fűződő jogait védik kizárólag, a szerződések szabadsága, mint alapelv rögzítésekor szó sem esik a nem méltányos feltételek között megkötött szerződésekről (pl. kizsákmányoló munkaszerződés), illetve a javak, szolgáltatások szabad áramlásának előmozdítása nincs kiegészítve az ezzel járó esetleges káros hatások megelőzésének, illetve a károsultak kompenzálásának követelményével.

Ezzel szemben az emberi jogok betűje és szelleme a szabadságjogokat, beleértve a tulajdon háborítatlanságához fűződő jogokat *mindenki* alapvető jogaként

---

³ Ettől eltérő volt korábban az ENSZ Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának a nyilatkozata (1998) mely felszólította a WTO-t, hogy vegye figyelembe a befektetési politikák emberi jogi hatásait:

Összefoglaló a témáról: Domman, Caroline (2005): *Human Rights and Trade: Two Practical Suggestions for Promoting Coordination and Coherence*; Petersmann, Ernst Ulrich (2005): *Human Rights and International Trade Law. Defining and Connecting the Two Fields*. In: Cottler, T.- Pauwelyn J.- Bürgi E.: *Human Rights and International Trade*. Oxford University Press, Oxford.

értelmezi, beleértve a leginkább sérülékeny csoportok magántulajdonhoz fűződő jogát. Regionális szinten meglehetősen cizelláltan rendelkezik erről az Emberi Jogok Európai Egyezményének első kiegészítő jegyzőkönyve:

1. CIKK

A tulajdon védelme

„Minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik.

Az előző bekezdésben foglaltak nem korlátozzák az államok jogát olyan törvények alkalmazásában, melyeket szükségesnek ítélnék ahhoz, hogy a javaknak a köz érdekében történő használatát szabályozhassák, illetőleg az adók, más közterhek vagy bírságok megfizetését biztosítsák.”

Az idézett jogforrás pontosabban fogalmaz, mint az egyezségokmányok hasonló rendelkezései. A jogértelmező és a jogalkalmazó figyelmét nem kerülheti el az a tény, hogy itt a tulajdonolt javak *használati értékétől független* védelméről van szó. Ez a legnagyobb jóindulattal sincs összhangban a WTO-normák, vagy tágabban a nemzetközi kereskedelmi jog intencióival. Utóbbiak ugyanis a gazdasági tranzakciók biztonságát látják a tulajdon szabadságában és annak védelmében, amiből könnyen levezethető a befektetői, nagyvállalati érdekek védelme azokkal szemben, akiknek a tulajdona csekélyebb piaci („használati”) értékkel bír.⁴ Az emberi jogi mozgalmak és szakértők számos esetet tártak fel, amelyek hűen példázzák ezt. Ezek közül ehelyütt csak kettőre utalnék.

Etiópia és Szaúd-Arábia között létrejött egy átfogó, „piaci-alapú” földvásárlási és vízfelhasználási együttműködés. Mohammed al- Amoudi (eredetileg etióp születésű) szaúdi milliárdos jelentős földterületeket vásárolt Etiópiában, ahol cége, a Saudi Star Development Company nagyüzemi mezőgazdasági termelésbe kezdett. Az ismertén nagy vízigényű művelési módszerhez a vizet a cég az Alwero (Alero-folyóként is ismert) folyóból nyerte. Miután a folyó vízkészletét eredetileg

---

⁴ Lásd pl.: Harrison, 2007: 47.

a helyiek használták, így a cég nagy volumenű vízkivonása sok tízezer helyi lakost fosztott meg a megfelelő mennyiségű vízhez való hozzájutástól, különösen az Anuak törzs tagjait, ugyanis ők az évszakokhoz igazodó földművelést folytattak, őrizve a föld termőképességét, amihez szükség volt az Alwero-folyó vizére. 2012 áprilisában a feszültség erőszakba torkollott, fegyveresek támadtak a cég bázisára és öt embert megöltek. A földvásárlás (Szaúd-Arábia több millió hektár földet vásárolt területén kívül az utóbbi évtizedekben) célja nyilvánvaló; a vízkészlet kihasználásával öntözött földeken exportra (jórészt szaúdi exportra) szánt élelmiszert termelnek (GRAIN riport, 2012). Vajon az Aunak törzs által saját élelmiszer termelésre használt föld tekinthető-e a törzs magántulajdonának, illetve a folyó vízkészletének nagyüzemi-öntözéses hasznosítása okozhatja-e a törzs megélhetési forrásainak felszámolását? A WTO és a nemzetközi kereskedelmi jog minden bizonnyal a cég mellett áll, hiszen „hatékonyabb földhasznosítás” lett a befektetés eredménye, függetlenül attól, hogy az ott termelt élelmiszer nem a helyiek igényeit elégíti ki, míg az emberi jogok a vízhez és az élelmiszertermelés eszközeihez való méltányos hozzáférést preferálják.

A másik példa a kambodzsai miniszterelnök, Hun Sen által elindított és szponzorált földfelmérési és összeírási program, amit 2013-ban már heves tiltakozás kísért a nemzetközi emberi jogi szervezetek részéről, hiszen magalapozottan lehetett azt gyanítani, hogy az akció a tehető (zömében külföldi) befektetők javára írt olyan apró földterületeket, amelyeket azelőtt szegényparasztok műveltek. A hivatkozás ismét csak a jobb kihasználás, a „hatékonyság” volt, holott valószínűsíthető a háttérben meghúzódó korrupció (Human Rights Watch, 2013). A befektetői érdekeket védő nemzetközi kereskedelmi jog arra hivatkozva törekszik megvédeni a jogtalan előnyhöz jutottak érdekeit, hogy a miniszterelnök indította a programot, és a kormány támogatásával juthattak földhöz. A szegényparasztok érdekeit nemzetközi szinten megint kizárólag az emberi jogi rendszer karolhatja fel, persze a mainál hatékonyabb formában.

Eltérések a jogérvényesítés terén, az államok lehetőségei és felelőssége

A WTO szabályrendszerében nem találunk egyénekhez kötődő jogokat, a jogalanyok a tagállamok, míg a szélesebb értelemben vett kereskedelmi jogban a jogi személyek is. Ezzel szemben az emberi jogi rendszer nagy része egyéni jogokat védelmez, kevés kivétellel, ugyanakkor a mai napig az állam-állampolgár

kapcsolatra épül, megnehezítve ezzel a nemzetközi kereskedelmi-pénzügyi intézmények és multinacionális cégek esetleges elszámoltathatóságát.

A WTO-szabályok esetében ezekre, vagy ezek sérelmére magánszemélyek nem hivatkozhatnak, a WTO Vitarendező Testülete (DSB) meglehetősen hatékonyan működik és az érintett államokra kötelező döntést hozhat. A WTO megállapodásokból fakadó közvetlen jogérvényesítés még az Európai Bíróság előtt sem lehetséges. Az alapvető emberi jogi egyezményekben foglaltak alapján a nemzetközi bírói fórumok előtti jogérvényesítés ugyanakkor meglehetősen nehézkes. Ez alól talán csak az Emberi Jogok Európai Egyezménye hatálya alá tartozó államok, és azok polgárai jelentenek kivételt (Chronowski, 2013: 7-16).

Jogfilozófiai értelemben a két megközelítés közötti eltérés könnyen tetten érhető: Az emberi jogi eszme és szabályozási rendszer szempontjából az egyén, mint (egyenlő) erkölcsi lény számít, akinek önmagában való értéke van, gyengeségeitől, hibáitól, bűneitől, erényeitől, öröklött képességeitől, adottságaitól függetlenül. Ezzel szemben a nemzetközi kereskedelmi jogban az egyéni jogok *eszközjellegűek*. Az egyénekre nem mint egyenlő méltósággal rendelkező lényekre tekint, hanem mint *gazdasági szereplőkre*, és további megszorítással csak *bizonyos célok érdekében* egyéni jogokkal felruházott gazdasági szereplőkre. Mindkét esetben igaz, hogy a szabadság a kormányzati hatalom beavatkozásától való szabadságot jelenti, ugyanakkor az emberi jogi eszme és rendszer esetében a pozitív és negatív szabadság egymással komplementer, egymástól elválaszthatatlan egységet alkot. Ebben az is benne foglaltatik, hogy az államnak vannak tevőleges, pozitív kötelezettségei polgárai emberi jogainak előmozdítása terén (ez jórészt a gazdasági-szociális-kulturális emberi jogokra vonatkozik, de nem kizárólag, hiszen pl. az emberek fizikai biztonsága, mint emberi jog, úgyszintén kötődik állami intézkedésekhez).

A nemzetközi kereskedelmi-jogi rezsím nem ritkán gyengíti az államoknak arra vonatkozó képességét, hogy a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 11. cikkelyében foglaltaknak hatékonyabban eleget tegyenek.⁵ Például az államok a hazai fogyasztók védelme érdekében

---

⁵ 1. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek a jogát önmaga és családja megfelelő életszínvonalára, ideértve a kellő táplálkozást, ruházzkodást és lakást, valamint az életkörülmények állandó javulását. A részes államok megfelelő intézkedéseket hoznak e jog megvalósítása érdekében, továbbá elismerik, hogy evégből alapvető fontosságú a szabad elhatározás alapján nyugvó nemzetközi együttműködés.

meghatározhattak árplafont az alapvető javak és közjavak (pl. víz) tekintetében. A vízszolgáltatás teljes piacosítása, ami egybevág a WTO-elveivel és törekvéseivel, ezzel ellentétes hatást válthat ki, amint ezt az elhíresült Cochabamba-eset is példázza.⁶ Az ügy következménye, hogy az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága 2002 végén a vízhez való emberi jogot elismerve nyilatkozatot bocsájtott ki, mely szerint a „vizet a társadalmi és kulturális javak részének kell tekinteni, nem pedig piaci árucikknek.”⁷

Mindemellett, a fentiek finomítása érdekében természetesen meg kell jegyezni, hogy az államok alkalmazhatnak olyan piac- és kereskedelem-korlátozó intézkedéseket is, melyek éppen polgáraik emberi jogainak a sérelméhez vezetnek. Az Oxfam nevű szervezet publikált fontos tanulmányt erről, melyben példaként említi a Zambia és Szenegál által alkalmazott, a szűnyogháló behozatalra kivetett vámot, melynek a következménye a malária terjedése, ezért ez az ott élő emberek egészséghez, sőt élethez való jogával ellentétes intézkedésnek minősíthető. (A vámok miatt drágulnak a szűnyoghálók, így ezek beszerzését sokan nem engedhetik meg maguknak). Hasonló példaként az Uganda által a műtrágya behozatalra kivetett váموkat említi a tanulmány, ami éppen azokat a szegényparasztokat sújtja leghátrányosabban, akik a földjükből próbálnak megélni (Oxfam, 2002).

A diszkrimináció-tilalom

Az emberi jogok eszméje, amely az egyenlő emberi méltóságot fundamentumként kezeli magától értetődően a diszkrimináció általános tilalmából indul ki, a tételes egyéni emberi jogok erre az elvre épülnek. Az emberi jogok eszméje és gyakorlata tehát abból a humánus meggyőződésből indul ki, hogy minden ember, mint

---

2. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek alapvető jogát arra, hogy ne éhezzen, és önállóan és a nemzetközi együttműködés útján - a konkrét programokat is ideértve - megteszik a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy

a) megjavítsák az élelmiszerek termelésének, tartósításának és elosztásának a módszereit, a technikai és tudományos ismeretek teljes kihasználásával, a táplálkozás elveinek elterjesztésével és a mezőgazdasági rendszerek olyan fejlesztésével vagy átalakításával, amely lehetővé teszi a természeti erőforrások leghatékonyabb fejlesztését és hasznosítását;

b) biztosítsák a világ élelmiszerkészletének méltányos és a szükségleteknek megfelelő elosztását - figyelembe véve mind az élelmiszer-importáló, mind pedig az élelmiszer-exportáló országok problémáit.

⁶ Erről részletesen magyar nyelven pl. Boda, 2004: 92.

⁷ Idézi és elemzi: Simonson, 2003.

morális lény egyenlő (természetesen nem egyenlően értékelendő, hiszen az önfeláldozó hősektől az önző gonosztevőig igen széles a skála, az egyenlő morális lény státus azt jelenti, hogy még a gonosztevővel sem lehet embertelenül bánni, pl. megkínozni).

A nemzetközi kereskedelmi jogban ez a humánus elv jelentős transzformáción megy keresztül, és az *emberek* közötti diszkrimináció tilalmát átértelmezi a *termékek* közötti diszkrimináció tilalmaként. Ezzel a diszkrimináció-tilalom nem ritkán éppen az eredeti jelentéstartalmával kerül összeütközésbe, nevezetesen és egyszerűen: ha a javak, termékek nemzetközi kereskedelme során nem alkalmazhatunk megkülönböztetést a termékek előállításának módja, adott esetben származási országa alapján, akkor ennek következménye az egyenlő emberi méltóság sérelme lehet.

A diszkrimináció-tilalom ilyen átértelmezése legtipikusabban a WTO alapelveiben (a legnagyobb kedvezmény elve, a nemzeti elbánás elve) és működésében érhető tetten.

1. A legnagyobb kedvezmény elve röviden azt jelenti, hogy minden tagország köteles egyformán kezelni a többi tagország által exportált hasonló termékeket.
2. A nemzeti elbánás elve szerint a tagországok nem kezelhetik kedvezőtlenebbül más tagország termékeit, mint saját termelőik, vagy szállítóik áruit.

A legnagyobb kedvezmény elvéhez való ragaszkodás többek között veszélyeztetheti az oktatáshoz való jogot, vagy a nők jogainak érvényesülését. Számos szegény országban ugyanis éppen az emberi jogi eszmék sikeres elterjedésének hatására programok indultak a nők munkaerő-piaci esélyeinek javítása érdekében.⁸ Mivel ezek a programok rövidtávon többletköltséggel jártak, a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazásával azok a szintén szegény országok kerültek export-verseny előnybe, melyek nem tettek hasonló lépéseket. A nők helyzete korántsem javult számos zömében tradicionális kultúrájú fejletlen országban a globális piacba való bekapcsolódással. Ezt a „nők és a fejlődés”

---

⁸ Természetesen a felzárkóztató programok (affirmative action) többek szerint szintén a diszkrimináció tilalmába ütköznek, de ha a diszkrimináció tilalmát, mint az öröklött adottságokban mutatkozó morálisan önkényes különbségeket enyhítő és az egymáshoz közelítő esélyeket erősítő elvként értelmezzük, akkor más következtetésre kell jutnunk.

elnevezésű, a nők jogaival foglalkozó fejlődés-paradigma hívei a következőkkel magyarázzák: 1. A női munka rejtett marad (család, háztartás, vízbeszerzés) a globális gazdaság hatásaitól függetlenül. 2. A szegényebb országok „exportra termelő térségeiben” legalább 70%-os a rendkívül alacsony bérezésű női munkaerő. Az ilyen, sokszor speciális jogállású térségek kialakítása és fenntartása pedig a szegény országok külföldi tőkevonzó képességét erősíti. Önmagában (megfelelő védelmi feltételek hiányában) az exportvezérelt gazdaságra való átállás olyan forrás-átcsoportosításokat igényelt, amelynek első számú kárvallottjai az oktatás és egészségügy, ez pedig a nőket sújtotta, sújtja legerőteljesebben (Szabó, 2016: 14). Minden felzárkóztató program, amely éppen az esélyegyenlőség előmozdítása jegyében fogant, hasonló sorsra jutott.

Mindkét fenti alapelvből, mint a diszkrimináció tilalmának kereskedelmi jogi értelmezéséből pedig az következik, hogy nem megengedett például az, hogy a gyermekmunkával előállított termékekről a vásárló információkkal rendelkezzen.⁹ Ha a WTO által fétisként kezelt bérköltségek csökkentésére irányuló elvet kiterjesztően értelmezzük, akkor az összeütközésbe kerülhet a munka világára vonatkozó emberi jogi normákkal. A fenti alapelvek ugyanis nem teszik lehetővé, hogy kereskedelmi korlátozásokkal, szankciókkal, a vásárlók tájékoztatásával jogi lépések történhessenek a gyermekmunka felszámolása érdekében, amint ezt pl. a Nike és más ruházati cégekhez kötődő dél-ázsiai „izzasztóműhelyek” (sweatshop) pusztá léte bizonyítja.

Hasonlóan problematikus, hogy a WTO alapelveibe ütközik bármely olyan lépés az államok részéről, ami a helyi agrártermelők kisgazdaságait állami támogatásban részesíti az agráripari multikkal szemben. Különösen tragikus a helyzet a világ gabona-vetőmag piacán, ahol az óriáscégek rendkívüli tőkekoncentrációja (Monsanto, Du Pont, Pioneer stb.) alakult ki, anélkül, hogy a szegény országok sérülékeny csoportjainak élelmiszer-biztonsága javult volna. Ahol érdemi javulás történt, ott éppen *ennek ellenére*, vagy méltányosabb kereskedelmi megállapodások kiharcolása, vagy protekcionista kormányzati intézkedések révén. Az élelemhez való jog tehát sérülhet a WTO szabályok által átértelmezett diszkrimináció-tilalom elv követésével (Harrison, 2007: 141).

---

⁹ Ennek háttéréről részletesebben lásd: Szabó, 2016: 176-183, 189-194.

Egyre mélyülő, vagy inkább lefelé licitáló verseny?

A globalizáció-irodalom gyakorta érinti ezt a kérdést, és a vélemények megoszlanak. Az alcímben szándékosan használtam a magyar nyelvű tanulmányokban használt két fordítását az angol *race to the bottom* kifejezésnek. Az első változat, az „egyre mélyülő verseny” az eufemisztikusabb, a második, a „lefelé licitáló verseny” a radikálisabb. A kifejezés egyfelől utal a piaci-kereskedelmi korlátozások felszámolásával erősödő globális versengésre, másfelől azokra az eszközökre, amelyekkel a befektetésekért versengő országok élnek a tőke becsalogatása érdekében. Ezek között gyakorta találunk emberi jogi, vagy környezetvédelmi szempontból nem kívánatos eszközöket, mint például a munkajogi normák fellazítása, gyülekezési és vélemény-nyilvánítási jog korlátozása, szakszervezetek működésének ellehetetlenítése, betiltása, környezetvédelmi, biztonsági szabályok kiiktatása, korrupció. A lefelé licitáló versengés, akárhogy is értelmezzük ezt, nem ütközik a WTO-normáival.

Vegyük szemügyre a munkavállalók alapvetői jogaira és az államok szociális kiadásaira gyakorolt hatást: A kiélezett verseny a globális gazdaságban egyértelműen a munkaerő fokozott kihasználására ösztönzi a cégeket, legalábbis addig, amíg alacsony hozzáadott értékű termelésre relatíve nagy mennyiségben van szükség. Nita Rudra meggyőzően mutatta be, hogy a legfejlettebb országok újraelosztó-célú szociális kiadásait könnyen tudják függetleníteni a globalizációs tendenciáktól (pl. a skandináv országok esetében), de ez általánosságban nem igaz a fejlődő országok esetében. A külgazdasági-piaci nyitottság sokkal komolyabb (negatív) hatást gyakorolhat az egyenlőtlenségekre a fejlődő országokban, mint a fejlettekben. A globális centrumokon kívül jellemző tendencia, hogy a kormányzatok bizonyos munkavállalói csoportokat politikai várakozások (rájuk fognak szavazni) reményében aránytalan előnyökben részesítenek, akiknek ezért érdekükben áll a jelenlegi helyzet fenntartása. A marginalizált tömegek mobilizálásra és az egyes munkavállalói-alkalmazotti csoportok közötti összehangolt fellépésre így minimális esély kínálkozik (saját hazáját, Indiát említi kézenfekvő példaként) (Rudra, 2008: 73-74).

A szerző összegzésében megállapítja, hogy a lefelé licitáló verseny a gazdasági globalizáció egyértelmű és a jelenlegi keretek között elkerülhetetlen (káros) következménye a fejlődő, vagy feltörekvő országok lakosságának átlagos életminőségét (néhány kivétellel, mint pl. Kína és India, mint ún. „BRICS országok”) tekintve. A fejlődő országok tekintetében vizsgálatai szerint ugyanakkor radikális intézményi változások hiányában nem a legszegényebbek,

hanem a középosztály a tipikus kárvallottjai azoknak a szociális reformoknak, amelyek a lefelé licitáló versengés következményei. Ami egyértelműen kimutatható, hogy a kormányokra fokozódó nyomás nehezedik a szociális kiadások csökkentése terén, ami közvetlenül érinti a gazdasági, szociális kulturális emberi jogokat. Valószínűleg ezek a jelenségnek a szociális biztonság (második generációs emberi jogok) és a hazai munkaerőpiac védelme tekintetében jelentik a legnagyobb veszélyt (Uo., 214).

Más következtetésekre jut a bangladesi születésű, Észak-Írországban tanító Siddiqur Osmani. Szerinte a félelmek azokból a felvetésekből adódnak, melyek szerint a munkavállalók jogait erőteljesebben védő szabályok megdrágítják a munkaerőt, ami előnytelen helyzetet eredményez a globális versenyben, másfelől a munkavállalók jogainak csorbításával lehet vonzóbbá tenni egy országot a külföldi nagybefektetők számára. Szerinte ezek részgazságok, mivel a versenyképesség lényege a munkaerő költségei és produktivitása közötti arány. Ha a produktivitás növelése ellensúlyozza a munkaerő költségeit, akkor a versenyelőny megmarad, tehát, a munkavállalók jogainak védelme nem okoz semmiféle versenyhátrányt. A munkakörülmények javítása, a bérek növelése ugyan lehet költségnövelő tényező, de mindez nagy valószínűséggel hozzájárul a munkavállalók lojalitásának, kezdeményezőkétségének a növeléséhez is, egyszerűen növelik a produktivitást. A produktivitás növelése ily módon nagyban ellensúlyozza a munkaköltségek növekedését, a mérleg tehát egyértelműen pozitív. Nincs okunk feltételezni ezek alapján, hogy a világpiaci versenyképesség előmozdítása felé általában a munkavállalók jogainak csökkentésén keresztül vezet az út (Osmani, 2010: 317).

A lefelé licitáló versengés és a komparatív előnyök közötti összefüggés Rodrik szerint sem igazolható. Az általa végzett összehasonlító vizsgálatok alapján a munkakörülmények és az export-versenyképesség között nincs kimutatható összefüggés (Dani, 1996).

Ennél kényesebb kérdésnek tűnik a számos országban meghonosított, úgynevezett exportra feldolgozó zónák, vagy speciális gazdasági zónák esete. Ezekre a zónákra különleges adójogi és munkajogi szabályok vonatkoznak, ha vonatkoznak egyáltalán. A szakszervezetek kollektív alkura vonatkozó jogosítványai ezekben az esetekben vagy nagyon gyengék, vagy egyáltalán nem is létezhetnek szakszervezetek, a munkavállalók teljességgel kiszolgáltatottak. Az sem ritka, ahogy az imént már utaltam rá, hogy gyermekmunkások dolgoznak az „izzasztóműhelyekben”, embertelen körülmények között. A gyermekkorú, vagy

fiatalok lányok és a munkavállaló nők elleni erőszak ezekben az üzemekben a mindennapok része. Ezek az izzasztó-műhelyek általában az óriáscégekkel szerződéses viszonyban álló helyi vállalkozások, melyek emberi jogi felelősségét peres úton megállapítani számos okból igen nehéz. Az óriáscég ugyanis hivatkozhat a fogadó ország szabályozási hiányosságaira, továbbá arra, hogy külföldi alvállalkozóival kötött szerződések esetén az ő felelősségük megszűnik, mert a szerződések nem rendelkeznek az emberi jogi, biztonsági normákról, hiszen ez nem kötelező tartalmi eleme azoknak. Nagyon komoly a nemzetközi emberi jogi rezsím lemaradása ezen a téren.

Nem meglepő ugyanakkor, hogy sokan kétségbe vonják azt, hogy a munkavállalók jogainak leépítése, vagy teljes ignorálása tőkevonzó erőt jelenthet a globális gazdasági versenyben. Az ENSZ Piac és Fejlesztési Bizottságának (UNCTAD) 2002-es jelentése így fogalmaz: „Azok az országok, melyek egységesebb politikával kívánják az export-orientált külföldi tőke-befektetőket becsalogatni – például a háromoldalú képviselő (munkaadók, munkavállalók, közhatalmat gyakorlók) erősítésével, a munkavállalók képzettségi szintjének emelésével és a munkakörülmények javításának szándékával az exportra termelő zónák esetében, nagyobb tőkevonzó képességet mutattak, mint azok az országok, melyek ezektől eltérő politikát folytattak.” (UNCTAD World Investment Report, 2002).

Az emberi jogi alapú fejlesztéspolitika eddigi tapasztalatai ettől teljesen eltérő következtetésre adnak okot. Azok az országok tudtak jelentősen javítani polgáruk emberi jogi helyzetén (személyes biztonsághoz fűződő jogok, nők és gyermekek jogai, alapvető szabadságjogok - ahol a tulajdon szabadságát nem a nemzetközi kereskedelmi jog szerint értelmezték - gazdasági, szociális és kulturális jogok) amelyek nem kizárólag a tőkevonzó képességben, hanem a rendelkezésükre álló erőforrások fenntartható használatában látták a fejlődés útját. (Pl. Kerala Indiában, Costa Rica stb.)¹⁰ Ezeket az eredményeket pedig éppen a WTO egyes alapelveivel való konfrontáció útján sikerült ezeknek az országoknak (tagállamnak) elérni úgy, hogy általánosan javultak a lakosság életminőségi (HDI) mutatói.

---

¹⁰ Kerala sajátos fejlődéséről lásd pl.: Kurien, 2000.

A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásai (TRIPS egyezmény)

A WTO égisze alatt, annak létrejöttével egy időben született TRIPS egyezmény a gyógyszeripari cégek privilégiumait védi szemben az egészséghez való emberi joggal. Az egyezmény egyoldalúan a gyógyszeripari fejlesztők és cégek szellemi tulajdonjogát preferálja, így számos szegényebb országot foszt meg attól a jortól, hogy olyan gyógyszereket gyártsanak és forgalmazzanak, melyekkel súlyos, és a tudomány jelenlegi állása szerint gyógyítható betegségeket lehetne kezelni. Ha járvány, azaz egészségügyi szükséghelyzet lép fel, az egyezmény alapján a gyógyszerfejlesztők szabadalmi jogai elsőbbséget élveznek a gyógyítható betegek millióinak egészséghez fűződő emberi jogaihoz képest.

Mindemellett a 27.3) b.pont különösen problematikus, hiszen a génmódosított termékek szabad kereskedelmének védelmét szolgálja. Mindez ellentétes a nemzetközi környezetvédelmi jog „elővigyázatossági alapelvével”, tehát azzal az elvvel, mely szerint amíg a tudomány megnyugtatóan nem igazolta a génmódosított termékek egészségre ártalmatlan voltát, addig a rájuk vonatkozó kereskedelmi korlátozások indokoltak, éppen az egészséges élet, mint emberi jog alapján (George, 2003: 33).

A nemzetközi szabadalmi jog és az emberi jogi rendszer közötti ellentmondás magától értetődik. Ha az emberek egészsége kereskedelmi kérdéssé válik, akkor a gyógyszeripari kutatás a „profitképes” betegségek irányába tolódik el, és elhanyagolja azoknak a betegségeknek a lehetséges gyógyítását, amelyek szegény emberek millióit érintik (De Feyter, 2005: 178). Különösen súlyos következményekkel a TRIPS egyezmény keretei között kiépülő szabályozás a HIV fertőzöttek megfelelő gyógyszerhez való jutását illetően a fejlődő országokban. A jelenlegi szabályozás számos kétséget ébreszt és kikaput hagy nyitva, még a Dohai Nyilatkozat után is, amelyik próbálta az egészségügyi szükséghelyzet elvének bevezetésével enyhíteni a TRIPS egyezmény eredeti rigorózusságát (UNDP Human Development Report, 2005: 136).

A TRIPS egyezmény kapcsán további szabályozási aszimmetriákra bukkanhatunk. Az őslakos népek tradicionális tudását a gyógyszeripari cégek úgy vehették saját, kereskedelmi használatba, hogy ezért semmiféle ellenszolgáltatással nem tartoztak (Dutifield, 2001: 233-273). Ma számos olyan étrend kiegészítő terméket forgalmaznak nagy gyógyszeripari cégek, melyeket az őslakos népek érdekérvényesítési képesség hiányában nem tudtak szabadalmaztatni (pl. a perui zsályagyökér, ismertebb nevén maca). Ugyanezek az őslakos népek éppen a

szigorú szabadalmi jogvédelem miatt nem juthatnak hozzá a modern gyógyszeripar esszenciális termékeihez, melyekkel megelőzhető, illetve gyógyíthatók volnának olyan betegségek, melyek ezeket a közösségeket nagy arányban sújtják. Az egyenlő elbánás elve, úgy tűnik, itt csorbát szenved, ráadásul az eredeti, emberi jogi ihletettséggű diszkrimináció-tilalommal sem egyeztethető össze ez az eljárás.

Az ENSZ ezekre az ellentmondásokra a szokásosnál hamarabb és intenzívebben reagált, nyomban, ahogy az egyezmény hatásai kiterjedtek a fejlődő országokra. Az Emberi Jogok Előmozdításáért és Védelméért Felelős Albizottság 2000 augusztusában egy határozatot fogadott el, a „Szellemi tulajdonjog és az emberi jogok” címmel. Ebben a dokumentumban a jogágakon átívelő, a TRIPS egyezmény által előidézett konfliktusokról esik szó. Egyúttal előírányozta a szellemi tulajdonjogok ENSZ-égisze alatt történő felülvizsgálatát, egy olyan tervezetet, mely egyértelműen kimondja, „az emberi jogok elsőbbséget kell, hogy élvezzenek a gazdaságpolitikák és a kereskedelmi-gazdasági megállapodások terén (UN Sub-Commission, 2000). Mindez természetesen a *soft law* kategóriájába tartozik. Érdemi áttörést éppúgy nem jelentett, mint a TRIPS egyezmény 2001-es Dohai deklarációjában foglalt látszólagos enyhítése¹¹, vagy a legutóbbi módosítások, amely alapján egészségügyi, járványügyi szükséghelyzetben átmenetileg, szigorú feltételekkel el lehet tekinteni a gyógyszeripari cégek érdekeit körülbástyázó szabadalmi jogoktól. Mivel a fogalmak nem definiáltak kellő alapossággal, aligha várható, hogy a joggyakorlat erre a módosításra hivatkozva rendszeresen a gyógyszercégekkel szemben dönt.

Összegzés: A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányából fakadó kötelezettségek és a kikényszeríthetőség gyengeségei

Mindezek után térjünk rá a témánk szempontjából alapvető jogforrás vizsgálatára. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (továbbiakban GSZK) 2. cikk 1. bekezdése az államok kötelezettségét a következőképpen határozza meg:¹² „Az Egyezségokmányban részes valamennyi

---

¹¹ Lásd: Salomon, 2010: 139.

¹² Az Egyezségokmányból vett idézés forrása: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

állam kötelezi magát arra, hogy – különösen gazdasági és technikai téren – mind saját erejéből, *mind pedig a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés útján a rendelkezésére álló valamennyi erőforrás igénybevételével* (kiemelés – Sz.G.), minden megfelelő eszközzel, ideértve különösen a jogszabályi intézkedéseket, fokozatosan biztosítja az Egyezségokmányban elismert jogok teljes gyakorlását.” A globálissá váló piac liberalizációja kizárólag eszköz lehet, és nem önmagában való cél az Egyezségokmányban foglaltak megvalósításához.

Az egyezségokmány betartását az ENSZ GSZK Jogok Bizottsága ellenőrzi, mely 18 független szakértőből áll. A Bizottság bizonyos alapkötelezettségekre helyezi a hangsúlyt, melyek az egyezményben foglalt jogok minimális szintű teljesítését hivatottak garantálni. Ennek értelmében „bármely állam, melyben jelentős számú ember számára nem elérhető a minimálisan szükséges élelmiszer, a minimális egészségügyi alapellátás, lakhatás, vagy az alapfokú oktatás, *prima facie* megsérti az egyezményben foglalt kötelezettségeit.”(UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 1991). A Bizottság igyekezett tipizálni az államok kötelezettségeit:

- a) *tartózkodási kötelezettség*: az állam nem foszthatja meg saját, vagy más államok polgárait azoktól az erőforrásoktól, melyek alapvetően szükségesek a fenti jogok teljesüléséhez (avoid depriving);
- b) *védelmi kötelezettség*: az állam köteles védelmet biztosítani harmadik szereplőkkel szemben, pl. magáncégeknek előírja a megfelelő munkakörülmények biztosítását (protect);
- c) *érvényesítési kötelezettség*: szükséghelyzetben, pl. éhínség esetén az állam minden eszközzel minden joghatósága alatt élő személy számára érvényesíti az egyezményben foglalt jogot (fulfil).

Az egyezségokmány általános kommentárjaiban a *tiszteletben tartás* (respect), a *védelmzés* (protect) és az *érvényesítés* (fulfil) kötelezettségei határozzák meg a nemzetközi együttműködés kereteit. Amint erre Smita Narula rámutat, mindezek a kötelezettségek igen hiányosan definiáltak (Narula, 2013: 127).

Ennek többek között az lett a következménye, hogy a jogszabály extrém olvasata is megjelent, mely szerint a gazdag országok feltételek nélkül *kötelesek* forrásaik egy részét a szegény országok számára hozzáférhetővé tenni. Az élelemhez való jog speciális raportőre, Oliver De Schutter 2009-es jelentésében ugyanakkor nagyon fontos megállapításokat találunk a „jótékonykodásból kötelezettség” mottóval fémjelvezhető interpretációk között. Ilyen például az, hogy a segélyezések

donor országait megfelelő szabályozással el lehet tántorítani attól a bevett gyakorlattól, hogy a segélyek kizárólag saját, kereskedelmi és/vagy stratégiai érdekeik szerint jelentősnek ítélt országokba jussanak el. Fontos továbbá, hogy a kétoldalú kapcsolatokban, illetve befektetési megállapodásokban az élelemhez való jog garantálása első számú prioritást élvezzen (De Schutter, 2009).

A GSZK Jogok Bizottsága munkája kezdetétől fogva azzal szembesült, hogy az államok vonakodnak az egyezményben foglalt jogok érvényesülését érintő külföldi tevékenységeikről (vagy bejegyzés szerinti cégeik külföldi tevékenységéről) számot adni, így az előírt nemzetközi együttműködési kötelezettség, a jogok extra-territoriális hatályának egyértelmű elismerése sem történhetett meg. Bár a Bizottság általános kommentárjai nélkülözik a jogi kötelező erőt, a bírák számára erősen ajánlott elismerni őket. Ironikus, hogy az IMF Általános Tanácsa is felfigyelt ezekre a fejleményekre, finoman figyelmeztette az államokat, hogy a nemzetközi kooperációról szóló bizottsági értelmezést nem kötelesek elfogadni. Ezzel sikerült is kihúzni a „mérégfogát” a rendelkezésnek. Az Egyezmény szövegezése sok helyen nem elég határozott, hiszen egy vonakodó kormánytisztviselőt világos (explicit) jogszabályszöveg hiányában nem lehet pl. a lakhatási helyzet sürgős javításának kötelezettségéről meggyőzni.

A WTO keretében született egyezmények sorozata ugyancsak jól illusztrálja a fenti problémát. A javak szabad kereskedelmének előmozdításán túl ezek ugyanis kiterjednek a szolgáltatások kereskedelmére és a szellemi tulajdonjog védelmére is. Míg a WTO vitarendező rendszerének teljesítés ösztönzői szokatlanul erősek a nemzetközi jogban, a GSZK jogok bíróságok előtti érvényesítése meglehetősen nehézkes. Miután az államok kötelezettséget vállaltak WTO tagságukból fakadóan, ezekből igen nehéz visszalépniük. A WTO működésében tetten érhető a diszkrimináció; a fejlett országok a WTO alapelveivel dacolva a mai napig fenntarthatják piacvédő korlátozásait a mezőgazdaság, textilipari termékek és késztermékek (pl. autók) vonatkozásában. A fejlődő országok ugyanekkor szeretnék a szolgáltatások szabad kereskedelmét korlátozni a külföldi szolgáltatókkal szemben, különösen a fejlődésüket közvetlenül befolyásoló területeken (Rudra, 2008: 122-124).

Miután a WTO-t létrehozó Marrakeshi Egyezmény egyszerűen „kifelejtí” az emberi jogokat a szövegből, nem meglepő, hogy a WTO alapelvei több ponton ütköznek a GSZK Jogok Egyezményében foglaltakkal, amint azt fentebb igyekeztem néhány konkrétumra szorítkozva bemutatni. Gilpin szerint a WTO-

nak több hatalma van a nemzeti politikák felett, mint bármely más nemzetközi gazdasági szervezetnek, különösen mivel jogalkalmazó és szabályozó ereje kiterjed a jelentős gazdasági hatalmakra is (Gilpin, 2001: 382; George, 2001: 33; De Feyter, 2005: 177-188).

A WTO reciprocitás-alapelve egy, az egyenlőség formális értelmezését mutató elv, ami nehezen védhető a kezdeti súlyos egyenlőtlenségek esetén. A legnagyobb kedvezmény (preferential treatment) elve a fejlődő országoknak csak azokat a szektorait érinti, ahol valójában nem versenyképesek.

Számos kormányközi szervezet (pl. IMF, WTO) igyekszik előmozdítani a gazdasági globalizációt olyan szabályok megalkotásával, melyek megengedik, előírják, vagy tiltják az államok lépéseit. Az IMF hitelnyújtási feltételeinek nem ritkán az lett a következménye, hogy egy-egy afrikai, vagy más, jelentős hitelre szoruló állam inkább vált felelőssé külső hitelező államoknak és intézményeknek, mint saját népének (Cheru, 2002: 20).

A WTO gyakorlata ettől gyökeresen eltér, hiszen jogalkotási hatalma a fő gazdasági hatalommal bíró államokét is meghaladhatja (Lake, 2000: 46-48). Ugyanakkor a WTO azért nem tekinthető a globális kormányzás legfontosabb pillérének, mert hatalma kizárólag a tagállamoktól származtatott. Ezen azonban messze túlmutat a Vitarendező Testület döntéseinek kötelező jellege, ami által a tagállamok kereskedelem-politikai mozgásterét is korlátozza. Több korábban kifejtett példa alapján sokan megkérdőjelezik, hogy a WTO valóban a szabad kereskedelem és a nyitott piacok élharcosa volna.

Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala elismerésre méltó hatékonysággal ösztönözte az államokat a gazdasági, szociális emberi jogok belső adoptálására. A ma érvényes jogi kötelezettségek betartásával (az *elismerés, védelem, teljesítés - respect, protect, fulfill*) kapcsolatos gondok többek között abból adódnak, hogy mindez az államok önkéntes vállalásán múlik.

Két fontos javaslat született a nemzetközi kötelezettségek hatékonyabbá tételére: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya fakultatív jegyzőkönyve (Optional Protocol, 2020 májusában 116 állam részese, és további 35 aláírója) és a WTO szociális klauzulája.

Ami a fakultatív jegyzőkönyvet illeti, az ENSZ Közgyűlése csak 2008 decemberében fogadta el az egyének és csoportok formális panasztételi jogát az egyezményre hivatkozva. Ez a hosszas késlekedés természetesen jelentősen hátráltatta a joggyakorlatot és az eseti jog fejlesztését a Gazdasági Jogok Bizottsága

részéről. Mivel a politikai jogokkal kapcsolatos kiegészítő jegyzőkönyv alkalmazása sikeresnek mondható, ez kellő bizonyíték lehet arra, hogy hasonló mechanizmust működtetni a másik egyezmény, a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi egyezségokmánya tekintetében is eredményes lesz. Sajnálatos módon azonban a gazdasági-szociális emberi jogokhoz kapcsolt kiegészítő jegyzőkönyv jelentősen átpolitizálódott. Több fejlett ország a kiegészítő jegyzőkönyvhöz való csatlakozás esetén rá nehezedő pénzügyi kötelezettségektől tartva nem írta alá azt. Hasonló érv volt a tartózkodásuk mellett a jogi kötelezettségek teljesítésének, a gazdasági jogok terén történő előrelépéseknek a bizonytalan értékelési kritériumrendszerre. Másfelől a fejlődő országok többsége támogatta a jegyzőkönyvet, annak tudatában, hogy az egyéni panaszok nagy többségben ezekből az országokból érkeznek majd. Ennek az indoka abban keresendő, hogy a jegyzőkönyv szellemisége segítheti a fejlődő országok által sérelmezett gazdasági-kereskedelmi döntések napirendre vételét, esetleges korrekcióját.

Zárszóként Noam Chomsky gondolatait idézném, aki szerint a globalizációt kisajátították a befektetői jogokra épülő integrációs folyamatok, melyek szerves részei az ún. „szabad-piaci megállapodásoknak”. Ezek a megállapodások a liberalizáció és a protekcionizmus sajátos egyvelegét mutatják, aláaknázva a politika demokratikus kontrollját. Az olyan globalizáció, amelyik nem az emberek jogait helyezi a középpontba, könnyen válhat zsarnokivá (Chomsky, 2006: 111).

Irodalomjegyzék

Andeassen, Bard A.- Marks, Stephen P. (2010): *Development as a Human Right. Legal, Political and Economic Dimensions*. Intersentia, Antwerp.

Boda Zsolt (2004): *Globális ököpolitika*. Helikon, Budapest.

Brecher, Jeremy et al. (eds) (1993): *Global Visions: Beyond the New World Order*. South End Press, Boston. DOI: <https://doi.org/10.7202/703358ar>

Cheru, Fantu (2002): *African Renaissance*. Zed Books, London. DOI: <https://doi.org/10.1086/429740>

Chomsky, Noam (2006): „Free and Fair Trade” *Global Agenda*.

Chronowski Nóra (2013): Üzlet és emberi jogok - Nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok. *JURA* 19 (2).

De Feyter, Koen (2005): *Human Rights. Social Justice in the Age of the Market*. Zed Books, London.

- De Schutter, Olivier (2009): *The Role of Development Cooperation and Food Aid in Realizing the Right to Adequate Food: Moving from Charity to Obligation*. Human Rights Council, Tenth session, UN Doc. A/HCR/10/5. Utolsó hozzáférés: 2019.11.20.
- Dutfield, Graham (2001): *TRIPS-Related Aspects of Traditional Knowledge. Case Western Reserve Journal of International Law*, 33(2): 233-273.
- George, Susan (2001): *A WTO. Korlátlan világkereskedelem vagy szociális globalizáció?* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gilpin, Robert (2001): *Global Political Economy*. Princeton University Press, Princeton. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/9781400831272>
- GRAIN riport (2012): *Squeezing Africa Dry: behind every land grab is a water grab*, utolsó hozzáférés: 2019. 10.14.)
- Harrison, James (2007): *The Human Rights Impact of the World Trade Organization*. Hart Publishing, Oxford.
- Kurien, John (2000): *The Kerala model: Its Central Tendency and the Outlier*. In: Govindan Parayil (ed.): *Kerala. The Development Experience*. London, Zed Books.
- Howse, R. - Mutua W. Makau (2000): *Protecting Human Rights in a Global Economy: Challenges for the World Trade Organization*. International Centre for Human Rights and Democratic Development. Utolsó hozzáférés: 2020. 01.12.
- Human Rights Watch (2013): *Cambodia: Land Titling Campaign Open to Abuse*, utolsó hozzáférés: 2019. 09.08.
- Montesquieu, Charles (1748): *De l'esprit des lois*. Barrillot-fils, Genève.
- Narula, Smita (2013): *International Financial Institutions, Transnational Corporations and Duties of States*. In: Langford, Malcolm – Vandenhole, Wouter – Scheinin, Martin – van Genugten, Willem (eds.): *Global Justice, State Duties*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Oxfam (2002): *Rigged Rules and Double Standards*. London. Utolsó hozzáférés: 2018.10.30.
- Lamy, Pascal (2010): *Towards shared responsibility and greater coherence: human rights, trade and macroeconomic policy* (Speech at the Colloquium on Human Rights in the Global Economy, Co-organized by the International Council on Human Rights and Realizing Rights) Geneva. Utolsó hozzáférés: 2019. 11.10.
- Prakash, Aseem. – Hart, Jeffrey. (eds.) (2000): *Globalization and Governance*. Routledge, London. DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9780203478790>
- Rodrik, Dani (1996): *Labor Standards in International Trade: Do They Matter and What Do We Do About Them?* In: Robert Lawrence, Dani Rodrick, and John Whalley:

- Emerging Agenda for Global Trade: High Stakes for Developing Countries.* Washington D.C. Overseas Development Council.
- Rudra, Nita (2008): *Globalization and the Race to the Bottom in Developing Countries. Who Really Gets Hurt?* Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511491870>
- Salomon, Margot E. (2010): *Global Responsibility for Human Rights. World Poverty and the Development of International Law.* Oxford University Press, Oxford. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199284429.001.0001>
- Simonson, Karin (2003): *The Global Water Crisis: NGO and Civil Society Perspectives.* Geneva. Utolsó hozzáférés: 2018.10.11.
- Smith, Adam (1776): *An inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations.* Book five, Chapter II. Article IV. Edinburgh.
- Szabó, Gábor (2016): *A globális igazságosság perspektívái és határai.* Publikon Kiadó, Pécs.
- Szabó Gábor (2016): Az emberi jogi alapú fejlődés és a nők jogai. *Létiink* 2016/3.
- Tomuschat, Christian (2003): *Human Rights: Between Idealism and Realism.* Oxford University Press, Oxford.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (1991): *General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (art. 2, par. 1 of the Covenant)*, utolsó hozzáférés: 2020. 02.11.)
- UNCTAD (2002) *World Investment Report. 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness.* Geneva, United Nations on Trade and Development, utolsó hozzáférés: 2017.06.02.
- UNDP (2005): *Human Development Report 2005: International Cooperation at a Crossroad.* (Utolsó hozzáférés: 2017. 06. 02.)
- UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights (2000): *Draft Principles and Guidelines for the Protection of the Heritage of Indigenous Peoples. Decision 2000/107.* U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2, utolsó hozzáférés: 2018.02.11.

Abstract

Global Trade Rules and the Human Rights. Challenges of WTO Principles from Human Rights Perspective

The aim of this essay is to demonstrate the divergences between the development and implementation of the modern human rights idea, and the international trade law. The principles of the WTO are sometimes in sharp contrast with the implicit and explicit requirements of human rights, not to mention the fact, that the whole issue is ignored by the Marrakesh Agreement, also reinterpret some basic human rights principles, such as the non-discrimination principle, or freedom of ownership. The „race to the bottom” problem, and the TRIPS agreement are also integral part of the analysis.

Keywords: *Globalization, human rights, WTO, race to the bottom, intellectual property right in the international law.*